

METSZÉSPONTOK A KEZDŐ ÉS A SZEMELFAKTÍV OROSZ IGÉK LEXIKAI ÉS GRAMMATIKAI JELENTÉSEIBEN

KRÉKITS JÓZSEF

JUHÁSZ JÓZSEF az orosz kezdő igék lexikai jelentését elemezve, helyesen állapítja meg, hogy a kezdő igék szemantikájában két tényező veendő figyelembe: 1. a cselekvés bekövetkezésének, beállásának a momentumá és ennek 2. folytatása, a „folyamat”. [1] Tulajdonképpen ingresszív akcióminőségről valóban csak e két jelentésmozzanat figyelembevételével beszélhetünk. JUHÁSZ József ezt a két — természetesen számára sem egyenrangú — jelentésmozzanatot a kezdő igék vonatkozásában kötelezőnek tartja és kijelenti, hogy a kezdő igék sohasem («ни в коем случае») fejezhetnek ki momentán, pillanatnyi cselekvést. [2] Ebben a kérdésben kénytelen vagyok ellentmondani JUHÁSZ JÓZSEFnek, mert a nyelvi tények és a nyelvtörténeti kutatások arra engednek következtetni, hogy a kezdő igék a szláv nyelvekben valóban képesek momentán, pontosabban hirtelen beálló befejezettséget is jelölni.

Lássuk, mi a véleménye erről a kérdésről más aspektológusoknak. AGRELL a következőket írja monográfikus jellegű könyvében: „Zwei Bedeutungsfunktionen: momentanes Ingressivum und momentanes Perfektivum wechseln bei demselben Kompositum: зарычѣцѣ (закричать — K. J.) z. B. mom. pf. (=ein einmaliges Schreien, worauf alles still ist) oder mom. ingr. (=ein einmaliger Schrei, worauf noch mehrere Schreie folgen” [3]. D. GRUBOR sem tartja kötelezőnek a beállt perfektív cselekvés folytatását: «Обично се започета радња наставља, али то није облигатно». [4] Tudvalevő, hogy a multiplikatív alapigék képesek mind tagolt, mind pedig tagolatlan cselekvést kifejezni. Nézzük meg, hogy értelmezi a kitűnő orosz lexikológus, OZSEGOV a szótárjában a кричать multiplikatív alapigéből képzett кричать igét: «1. Крикнуть, издать крик. Закричать от боли. 2. Начать кричать. Закричали ура». [5] Érdekes módon OZSEGOV a szemelfaktív jelentést az első helyre teszi. OZSEGOVnak ez a lexikológiai eljárása különös módon megerősíti AGRELLnek azt a feltevését, mely szerint a kezdő igék eredetileg momentán, szemelfaktív jelentésfunkciót töltöttek be és csak a későbbiek során fejlesztették ki a kezdő jelentést: „Die mom. pf. Bedeutungsfunktion ist natürlich die ursprünglichste”. [6] ULJANOV felfogása ebben a kérdésben tökéletesen megerősíti AGRELL feltevését: «Аористы, образуемые от основ ингрессивных, обозначают наступление признака в момент следующий или предшествующий другому в прошедшем времени: поэтому в старославянском при изучении фактов, последовательно возникавших друг за другом в прошедшем времени, очень употребительны аористы, образуемые именно от основ ингрессивных.» [7] Uljanov szerint a *za-* és a *pro-* igekötős ingresszív igék rövid ideig tartó totális cselekvés bekövetkezését jelölik: «обозначают недлительное целое время признака как наступающее». [8] Uljanov az egymásra következő aorisztoszi momentán és szemelfaktív cselekvéseket nevezi ingresszívnek, mint amilye-

nek a замолкнуть, замолчать, проблеснуть, проблестеть és a заблестеть igék. [9] MASZLOV a szláv aspektusrendszer keletkezéséről szóló tanulmányában kifejti, hogy eredetileg kezdő jelentése csak a *вз-* igekötőnek volt, hogy a *za-* és a *pro-* igekötők a dialektusok differenciálódása időszakában fejlesztették ki a kezdő jelentést. [10] Kiegészítésképpen megjegyzendő, hogy amíg a szerb-horvát nyelvben pl. mind a két igekötő (*za-* és a *pro-*) kifejlesztette a kezdő jelentést, az oroszban kettőjük közül csak a *za-* igekötő; a *pro-* megőrizte eredeti szemelfaktív jelentését. Disztinkcióm szerint a kezdő igék alapjelentése („Grundbedeutung”) két jelentésmozzanatot tételez fel: a cselekvés perfektív szakaszát, a cselekvés bekövetkezésének a momentumát és az ezt követő utófolyamatot, amely a kezdő cselekvés imperfektív, periferikus szakaszát képezi. [11] Az alapjelentés a kezdő igék esetében megegyezik a főjelentéssel („Hauptbedeutung”). Például, egy és ugyanazon multiplikatív alapigéből képzett *za-*igekötős ige jelölheti a perfektív cselekvés folyamatba lépésének a *momentumát*, az ingresszív cselekvés hirtelen beálló kezdeti fázisát, melyet követ az *utófolyamat* (a posztdurativitás vagy a posztfrekventativitás) képzete, és jelölhet momentán-szemelfaktív perfektív cselekvést, hirtelen beálló befejezettséget a folytatás képzete nélkül. A szemelfaktív cselekvés azonos lehet a momentán cselekvéssel, de lehet annál hosszabb tartamú is: rövid ideig tartó, egyszerű, monotemporális cselekvést is rögzíthet. JUNÁSZ JÓZSEF gondolatébresztő tanulmányában, hacsak zárójelben is, de felveti, hogy a крикнуть szemelfaktív ige jelentése vonatkozhat viszonylag hosszabb terjedelmű nyilatkozatra is, mint pl.: «— О да, я помню. Мне не нужно напоминать. Вся жизнь — вот она как на ладони. Есть чем полюбоваться! — Он крикнул это вслух надорванным голосом.» (Гаршин). JUNÁSZ ilyen esetben indokoltabbnak érzi a «закричать» ige használatát. [12] A крикнуть ige behelyettesíthető az igekötős прокричать szemelfaktív igével, de behelyettesíthető a закричать kezdő igével is. Mindhárom ige lexikai jelentése metszi egymást; az alábbi mondatokban a kezdő ige felcserélhető szemelfaktív igével:

«Он вышел в дверь перегородки, поднял руки и запел (*пропел*) по-французски: «*Был король в Ту-у-ле*» (Л. Тольстой. Анна Каренина, 149). «— Да ты не обижайся, милый, — снова заговорил (*проговорил*) Момун. — Осенью бог даст, продадим картошку...» (Ч. Айтматов. Белый пароход, 20). «— Вот к чему! — горячася заговорил (*проговорил*) он. — Я думаю, что двигатель всех наших действий есть всё-таки личное счастье...» (Л. Тольстой. Анна Каренина, 268). «Люба Клоун зажала бумажки в кулак, подумала минуту, кусая пухлые губы, и закричала (*прокричала, крикнула*): Ты увидишь во сне, что поцеловала луну, ожёгся и заплакал; это во сне!» (М. Горький. Жизнь Клима Самгина, I. 31). «Сладкий мой, дитяtko моё, зашептала (*прошептала, шепнула*) Жофи в пропитанную потом детскую рубашонку, и из глаз её хлынули слёзы» (Л. Немец. Траур, 107. Пер. Е. Малыхиной). Már ezen a ponton is érintkeznek, metszik egymást a kezdő, a *pro-* igekötős és a *-nu-* képzős szemelfaktív igék lexikai jelentései. Ez a jelentésbeli érintkezés csak a szemléleti szituáció szintjén közelíti a kezdő és a szemelfaktív igéket; denotatív jelentésük még különbözik egymástól. A kezdő igék jelentésében az egyenes beszédet a megkezdett cselekvés folytatásának [13], utófolyamatának, a szemelfaktív igékében *egyetlen összefüggő totális aktusnak* tekintjük. A totalitás jegye a kezdő igék denotatív jelentésében a kezdő cselekvés folyamatba lépésének a *momentumára* vonatkozik. A denotáció szintjén a fenti példákban még különbözik a kezdő és a szemelfaktív igék jelentése, ám — DEME LÁSZLÓ szavaival — „a teljes jelentés több, mint a fogalom maga, mert a hangtest által felkeltett vagy felkelthető képzetek állománya nem korlátozódik pusztán a fo-

galomra, annak jegyeire. A teljes jelentésnek központi magva a *fogalmi tartalom*, de rajta kívül különféle *velejárók* is benne foglaltatnak; s gyakori mozzanat egyfajta *környezetfelidéző hatása* is. [14]

Vizsgálatom során meggyőződhettem arról, hogy a kezdő és a szemelfaktív akcióminőségű igék jelentésének „környezetfelidéző hatása” mind a denotáció, mind pedig konnotáció szintjén azonos képet mutat; mélydisztribúciójukat alkotó akcionális értékmutatóik megegyeznek. Fogalmi jelentésükre utaló valenciális mutatóik momentán-szemelfaktív vagy rövid ideig tartó szemelfaktív cselekvésre utalnak: *сейчас, сейчас же, сразу, разом, тотчас же, вдруг*. A temporatív-terminatív akcióminőségre utaló igefüggvényeiket az Ozsegov szótár így értelmezi: *сейчас* = *сразу*; *сразу* = в один приём, очень быстро; *разом* = *сразу*, мгновенно, в один приём, *тотчас же* = *сейчас же, сразу*. A *вдруг* határozószónak a jelentése a tárgyalt igék vonatkozásában két mozzanatot is tartalmaz: 1. *сразу* és 2. *неожиданно, внезапно*. A «*вдруг*»-nak tehát csak az időjelentése, a «*сразу*» utal a cselekvés temporatív jellegére:

«Тут все разом засмеялись, загомонили, закричали» (Б. Васильев. Самый последний день, 301). «Но песня вдруг оборвалась, и *тотчас же* несколько голосов *сразу* громко *заспорили*, резко прозвучал начальственный окрик: — А ты — кто такой?» (М. Горький. Жизнь Клима Самгина, III. 109). «Я полагаю, что основания такого взгляда лежат в самой сущности вещей, ... но тут *вдруг* неожиданно *заговорил* Туровцын, обращаясь к Алексею Александровичу» (Л. Толстой. Анна Каренина, 426).

«Она, не поднимая головы, *прошептала сейчас же*: Да, да» (А. Толстой. Хождение по мукам, I. 110). «*Вдруг он проскрипел*: «Слава богу, прибыли войска ООН!..» (Б. Иллеш. Рожика, 150. Пер. Е. Тумаркиной).

«И *сейчас же* Кутенов *крикнул*, задирая лошади голову и шпоря её: — Господа, немедленно — под машину!» (А. Толстой. Хождение по мукам, III. 157). — Не хотите ли, *шепнул* он мне *вдруг*, я познакомлю вас с первым здешним остряком?» (И. Тургенев. Гамлет Щигровского уезда, 316).» — Нет, не надо — *тотчас же* опять *крикнул* он» (Л. Толстой. Анна Каренина, 193).

A funkcionális-szemantikai elemzés szempontjából megvizsgálandók a kezdő és a szemelfaktív igék denotatív jelentésének „velejárói”, ezen igecsoportok egyéb jelentéspotenciái és e jelentéspotenciák „környezetfelidéző hatása”, szövegkörnyezeti vetülete.

A kezdő és a szemelfaktív igék jelentései — véleményem szerint — nemcsak a fogalmi, hanem a konnotatív-emocionális jegyek alapján is metszik egymást. Mind-egyikük környezetében gyakran jelennek meg („idéződnek fel”) a *вдруг, внезапно* és *неожиданно* lexikai értékmutatók, melyek a kezdő és a szemelfaktív cselekvés *hirtelen, váratlan és meglepetésszerű* bekövetkezésére utalnak. Az ilyen gyorsan, váratlanul, meglepetésszerűen beálló cselekvés asszociatív kiváltja bennünk a beállt cselekvés intenzitásának a képzetét: „a váratlanság ... erőt rejt magában” — írja P. M. Jakobson „Az érzelmek pszichológiája” c. könyvében: [15]

«— Не смеешь, не смеешь ты в бою спорить с командиром, это анархия, — *закричал* Шарыгин до того *неожиданно*, некрасиво, по-ребячьему, что моряки угрюмо оглянулись на него» (А. Толстой. Хождение по мукам, III. 36). «Но-но-но-но! — *внезапно заорал* во всё горло Филофей, и приподнялся, и замахал кнутом» (И. Тургенев. Стучит!, 427). «Затем *совершенно неожиданно* — она и сама не знала, как это получилось, — в наушниках *зазвучала музыка*» (Л. Немец. Эстер Эгерё, 345. Пер. Т. Воронкиной).

«*Неожиданно пропел петух; протягивая шею из мучного лукошка*» (А. Неверов. Гуси-лебеди, 323). «*Картошка хотя бы есть у нас? — неожиданно и громко проговорил Жадов*» (А. Толстой. Хожение по мукам. I. 105). «*Я слышал, твой отец опять затеял выпускать какую-то газету? — неожиданно в дедушкиных рассуждениях словно просвистел кончик хлыста*» (Л. Немец. Эстер Эгетё, 93). «*И меня твой отец ненавидел за то... вдруг прогремело над Эсти*» (Л. Немец. Эстер Эгетё, 95).

«— *Шапки долой! — внезапно крикнул по-русски чудной офицер*» (А. Толстой. Хожение по мукам, II. 210.) «— Он помолчал, диковато озираясь, потом неожиданно зевнул, потом улыбнулся со злобой» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 487).» — Нет, не правильно! — *вдруг крикнула* Еленка и встала» (Б. Васильев. Иванов Катер, 229). «*Едва мы кончили и он сложил книги и тетради, собираясь бежать домой, как внезапно хлынул проливной дождь*» (А. Гайдар. Школа, 191).

A multiplikatív alapigékбől képzett kezdő igék potenciálisan momentán-szemelfaktív jelentésfunkciót is hordozhatnak magukban. AVILOVA észreveszi, hogy a „*Закричал* и запрыгал на пне» (Блок) mondatban a „закричать” igében a kezdés jelentésmozzanata homályos. [16] Véleményem szerint a szemléleti szituációtól függően a „закричать” ige jelentése itt kifejezhet akár kezdő, akár momentán-szemelfaktív akcióminőséget. A kezdő ige egyik lexikai kombinatorikus variánsáról [17] (poliszém változatról) beszélünk, ha a kezdő ige fogalmi (denotatív) jelentése teljesen egybeesik a *pro-* igekötős és a *-ni-* képzős szemelfaktív igék jelentésével; ilyenkor a kezdő igék pillanatnyi ideig tartó, momentán cselekvést rögzítenek:

«— *Зинаида!* — *закричал* (*прокричал, крикнул*) восторженный Смельский» (Ф. Достоевский. Бедные люди, 53). «Они уже пошли было, но я вдруг *закричал* (*прокричал, крикнул*) им вслед: — *Подождите!*» (К. Сакони. В чужом доме, 337. Пер. Н. Подземской).

«— *Владимир!*... — *прошептала* (*шепнула, зашептала*) графиня вне себя, склоняясь к нему на плечо...» (Ф. Достоевский. Бедные люди, 53.) «*Прозвучал* (*зазвучал*) тукслый, больной голос: — *Имя?*» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 438). «— *Бандиты!* — *прокричал* (*крикнул, закричал*) Иван и вскочил с дивана, но был водворен на него опять» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 487).

«— *Бал!* — пронзительно визгнул (*провизжал, завизжал*) кот...» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 677).» — *Иван!* — сконфузившись, *шепнул* (*прошептал, зашептал*) Берлиоз» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 429). «По дороге он *крикнул* (*прокричал, закричал*) в направлении кухни: — *Груня!*» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 497).

Az oroszban a *uz-* igekötős kezdő igék jelentése érintkezik a *uz-* + *-ni-* formásokkal ellátott szemelfaktív igék jelentésével. Ennek kapcsán egy érdekes orosz-magyar párhuzamra szeretném felhívni a figyelmet. Véleményem szerint, ahogy a kezdő igék jelentésében az orosz *za-* igekötőnek megfelel a magyar *meg-* („mögé”) igekötő, ugyanúgy a *uz-* igekötőnek a *fel-* igekötő. Kettőjük különbségét vizsgálva J. SOLTÉSZ KATALIN megállapítja, hogy a *fel-* igekötő szemben a *meg-* igekötővel, amely a cselekvés kezdeti mozzanatát lezárja, a „kezdeti szakasznak is a legkezdetét emeli ki” [18] J. SOLTÉSZ KATALIN, (akinek végkövetkeztetésével, hogy a *fel-* igekötős kezdő igék nem sorolandók a „perfektív kategóriába”, nem értek egyet,) kitűnően ráérez a két igekötő (*felszillan* — *megszillan*) közti árnyalatnyi különbségre. Megfogalmazásában a „kezdeti szakasz legkezdetének” kiemelésén azt értjük, hogy a *fel-* igekötős kezdő, vagy mozzanatos igék cselekvése gyorsabban következik be,

mint a *meg-* igekötős kezdő, illetve mozzanatos igéké. A gyorsaság a beszélőben az erő, az intenzitás képzetével asszociálódik, növelve ezáltal az igekötő expresszivitását. Ugyanez mondható el az orosz *uz-* igekötős kezdő és szemelfaktív igékről, melyek komplex fogalmi jelentésébe a kezdő vagy a szemelfaktív jelentésmozzanaton kívül beletartozik az intenzitás jegye is. Amíg a konnotatív jelentésükből fakadó „környezetfelvédő” képességük teljesen megegyezik a *za-* igekötős kezdő és a *-ni-* képzős szemelfaktív igék potenciáival, addig a denotációjukból eredő „környezetfelvédő hatásuk” köre (тогда, разом, вдруг stb.) olyan határozókkal bővül, melyek a cselekvés intenzitását hivatottak aláhúzni: с новой силой, так и, страшно, громко, решительно stb.:

«Разом где-то поблизости взрвели пулемёты» (М. Шолохов. Тихий Дон, II. 231). «— Бал! — пронзительно визгнул кот, и тогда Маргарита вскрикнула (вскричала) и на несколько секунд закрыла глаза» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 677). «Все вскрикнули (вскричали) разом» (Ч. Айтматов. Ранние журавли, 122).

«— Ой, щекотно!... громко взвизгнула (взвизжала) толстуха» (Б. Васильев. Иванов Катер, 136). «...он поморгал глазами и вдруг вскричал (вскрикнул) решительно: да нет, чепуха, чепуха, чепуха!» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 522). «С новой силой взрыдали труды» (А. Рекемчук. Хлопоты, 176). «Когда же отворила к нему дверь, он так и вскрикнул (вскричал), на меня глядя» (Ф. Достоевский. Белые ночи, 152). — Bravo! — страшно взревел зал» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 585). «Бабы так дружно (единовременно) взревелись, так взвизгались детишки, что Петро, ухватив с печурки кисет, стремглав вылетел в сенцы» (М. Шолохов. Тихий Дон, III. 153). Ezt az intenzitást tovább fokozhatják azok a konnotatív jelentéselemek, amelyek a kezdő, illetve szemelfaktív cselekvés váratlan meglepetésszerű bekövetkezésére utalnak (неожиданно, от удивления, от изумления):

«Он неожиданно вскрикнул» (А. Толстой. Хождение по мукам, III. 114). «От изумления Вадим Петрович едва не вскрикнул (вскричал), едва не кинулся к Ивану Ильичу» (А. Толстой. Хождение по мукам, II. 306). «Кто-то в задних рядах быстро, но прилично взвизгнул (взвизжал) от удивления и восторга» (И. Тургенев. Чертопанов и Недопюскин, 355).

A *za-* igekötő a terminatív válnak hangadást jelentő alapigéhez kapcsolódva (кричать на кого-л. = бранить кого-н., резко говорить с кем-н.) könnyen kifejelezhető a rezultatív-affektív jelentésfunkciót, miközben megőrzi — ha meggyengült formában is — a kezdő jelentést:

«Все на меня шумят, а я на кого же зашумлю, кроме тебя?» (М. Шолохов. Тихий Дон, IV. 220). «Люся закричала на Игреньку, но закричала не столько от злости, сколько от страха...» (В. Распутин. Последний срок, 471). Az ágens afficiálja a szemléleti tárgyat; a cselekvés alanya valamilyen cél érdekében hatást gyakorol a szemléleti tárgyra, melyet az orosz általában a hangadást jelentő igékkel összefüggésben *na+* tárgyesettel (nevezzük itt egyszerűen affectivus-nak) fejez ki. A 17 kötetes szótár mindössze egy példát értelmez: зашуметь на кого-л.: начать выговаривать кому-либо, ругать кого-либо». Jelentése metszi az ún. rezultatív-affektív igék jelentését, amelyeket szintén a hangadást jelentő alapigékből képezzük:

«На одного из сослуживцев я даже накричал (закричал, крикнул). Чего глазее? Деревенщина! Стыда у вас нет!» (М. Варкони. Легенда в поезде. 306. Пер. В. Смирнова).

S.-G. ANDERSSON. svéd aspektológus kétféle terminativitást, illetve aterminativitást különböztet meg: a lexematikus és a rékcionális T/AT-t. Lexematikus T/AT-ról

akkor beszélhetünk, ha a terminatív, illetve aterminatív jelentést az igei lexéma (pl.: (возвратиться//возвращаться) a szövegkörnyezettől függetlenül, önmagában is ki tudja fejezni. A szövegkörnyezettől függő T/AT-t rekciónális T/AT-nak nevezi”. [19] Lexematikusan a haangadást kifejező кричать, орать, рычать, реветь, шуметь igeк aterminatívak; a szövegkörnyezettől függő rekciónálisan terminatívává válhatnak:

«...та (Мирониха) вечно, как доить, лихоматом кричит на неё» (В. Распутин. Последний срок, 440).

M. D. FETYSZKINA a кричать на кого-л igeт ebben a rekciónálisan terminatív jelen-tésében párba állítja a накричать на кого-л. rezultatív-affektív igevel. [20] Az ilyen párokat КАРЦЕВСЗКИ „szemantikai ige-pároknek” tekinti. [21] A hangadást jelentő multiplikatív igeк az ún. abszolút imperfectiva tantumok igeк csoportjába tartoznak, amelyek — mint ahogy azt FETYSZKINA is megállapítja — csak nagyon korlátozott számban és nagyritkán képesek neutralizálódni, kifejleszteni a rekciónális terminati-vitást, de ha ki is fejlesztik — úgymond — a cselekvés tagoltságának a jelentésárnya-lata többé-kevésbé meggyengíti ezt a terminativitást. [22] A *za-* igeкötös kezdő ige *na +* tárgyessel kifejezett affectivus kíséretében rendszerint olyan komplex rezultatív-ingresszív akcióminőséget eredményez, amely által a megkezdett cselekvés eléri a célját; tudatunkban a hangsúly továbbra is az időjelentésen marad, amelyet sorrend-ben rögtön követ az afficiált „szemléleti tárgy”, amelyben a megkezdett cselekvés meg-valósul, eléri a célját. A rezultatív-ingresszív ige jelentésében tudatunk nézőpontja („Blickpunkt des Bewusstseins”) a cselekvés kezdetére, bal oldali határára szegeződ-dik, a rezultatív-affektív ige jelentésében (накричать на кого-л.) a perfektív cselek-vés jobb oldali határára. Ezt a szemléletbeli különbséget figyelembe véve, a két ige felcserélhető egymással. A denotatív jelentésbeli különbségen kívül a *za-* igeкötös rezultatív-ingresszív ige megőrizte a kezdő igeкre jellemző környezetfelidéző képessé-gét mind a denotáció, mind pedig a konnotáció szintjén:

«Соня вдруг закричала на пьяных ярыжек так, что те опешили, отступили, да и Андрей изумился» (Ю. Трифонов. Нетерпение, 403).

A szemléleti szituációtól és a szövegkörnyezettől függően a rezultatív-ingresszív ige felcserélhető rezultatív-szemelfaktív (esetleg rezultatív-momentán) vagy rezultatív-affektív akcióminőségű igevel:

«Она закричала (крикнула, накричала) на меня, но тотчас же как будто одумалась и перестала бранить меня...» (Ф. Достоевский. Нечочка Незванова, 209). «— Болван! — заорал (наорал) на него Галахар (Э. Герейшем. Храни тебя бог, Ланселот, 399. Пер. Е. Малыхиной).

A szövegkörnyezettől függően a *-ni-* képzős szemelfaktív igeк is kifejleszthetik a rezul-tatív-affektív jelentésfunkciót. Az igei cselekvés hirtelen beálló befejezettsége, szemel-faktív jellege kerül előtérbe az afficiált szemléleti tárgyval szemben; a rezultatív-szemelfaktív ige — a szemléleti nüanszokat figyelembe véve — felcserélhető akár a rezultatív-ingresszív, akár a rezultatív-affektív igevel:

«Спать отправляйся! — опять крикнул (закричал, накричал) на него Чертопханов, — нечего тебе тут стеречь!» (И. Тургенев. Конец Чертопханова, 384). «Конторщик хотел было соскочить, но потом раздумал и повелительно крик-нул (закричал, накричал) на мужика, маня его к себе» (Л. Толстой. Анна Ка-ренина, 622). «Не троньте, барин! — крикнул (закричал, накричал) на меня лес-ник» (И. Тургенев. Бирюк, 200).

A lexiko-szemantikai jelentések metszéspontjainak a vizsgálata után a továbbiak-ban azokra a specifikus grammatikai érintkezési pontokra kívánok rámutatni, ame-lyek a kezdő és a szemelfaktív igeket különösen jellemzik.

A kezdő és a *-nu-* képzős szemelfaktív igék egyszerű jövő idejű alakjai a történeti jelen síkján a „*как*” vagy a „*да как*” szócskák kíséretében meglepetésszerű hirtelenséggel bekövetkező konkrét tényeket jelölnek. Ezek az igealakok olyan konnotatív (szubjektív modális) jelentésárnyalatot hordoznak magukban, amelyre a környezet-felidező képességük [«внезапно, неожиданно»] feltárásánál már utaltam. [A hirtelen, váratlanul bekövetkező cselekvések modális töltéséről ld. PÉTE-ISTVÁN [23] és N. SZ. VLASZOVA [24] idevonatkozó tanulmányait!] A «*как*» és a «*да как*» szócskák arra a *meglepetésre, csodálkozásra* utalnak, melyet a váratlan hirtelenséggel bekövetkező intenzív cselekvés vált ki a beszélőben, Svedova szavaival: «восклицательное как, способствуя выразительности описания, выражает как бы удивление быстроте, силе и неожиданности действия» [25] Ilyen jelentéspotícióban a *za-* igekötős ingresszív, rezultatív-ingresszív és a *-nu-* képzős szemelfaktív igék jelentései a konnotáció és a szemléleti szituáció szintjén metszik egymást:

«А тут ещё Карло вдруг как заревёт: — Любил я тринадцать, тринадцать милашек...» (М. Варкони. Легенда в поезде. 335. Пер. В. Смирнова). «Все как крикнут (закричат): «Ой, Тришка идёт! ой, Тришка идёт!» — да кто куды!» (И. Тургенев. Бежин луг, 121). «С утра ещё ходила, прибиралась, потом легла на кровать отдохнуть, сколь-то полежала, да как закричит (крикнет) лихома-том: «Ой, смерть, смерть давит!» (В. Распутин. Прощание с Матёрой, 38). «Тут он как вскочит да как заорёт на Вицишана: Ах ты!» (Е. Тершанский. Приключения тележки, 48. Пер. Е. Малыхиной).

Speciális tulajdonsága az orosz szemelfaktív igéknek, hogy az összegező szemléleti jelentéspotícióban képesek az „integrált totalitás” kifejezésére. Az ige a szövegkörnyezeti kvantorok segítségével («два раза, трижды», «десять раз и т.п.», az egyetlen időpontra (időszakaszra) vonatkoztatott perfektív cselekvés aktusait összegezi:

«Незнакомец дружелюбно усмехнулся, вынул большие золотые часы с алмазным треугольником на крышке, прозвонил одиннадцать раз и сказал: — Одиннадцать!» (М. Булгаков. Мастер и Маргарита, 494). «И уже совсем далеко на холмах застучал с перебоями, замолк и ещё два раза два стукнул (простучал) пулемёт» (А. Толстой. Хождение по мукам, II. 312). A szerb-horvát, ha nincs megfelelő hangadást jelentő szemelfaktív igéje, ebben a jelentéspotícióban momentán-szemelfaktív funkciójú kezdő igét használ:

«Из-за речки слышалась кукушка. Она два раза прокуковала обычным криком, а потом захрипела, заторопилась и запуталась» (Л. Толстой. Анна Каренина, 178). = «Za rječicom oglasi se kukavica. *Zakuka dvaпут* običnim glasom, onda promukne, požuri se i zaplete» (255. Stjepan Kranjčević fordítása). Az oroszban és a szerb-horvátban potenciálisan csak a momentán-szemelfaktív funkciót betölteni képes multiplikatív alapigéből képzett kezdőige szerepelhet az összegező grammatikai jelentéspotícióban:

«Кобыла пошла нехотя, два раза заржала (проржала) приклика жеребёнка (М. Шолохов. Тихий Дон, III. 182). = «Kobila pôde nerado, *dvaпут zarža*, dozivajući ždrebe» (182. Miloš Moskovljević fordítása). Véleményem szerint az oroszban az összegező pozícióban általánosabb a *pro-* igekötős és a *-nu-* képzős szemelfaktív igék használata (два раза проржала, трижды прокричал, три раза крикнул), mint a kezdő igék hasonló használata. A nem multiplikatív igéből képzett kezdő igék nem képesek kifejleszteni a momentán-szemelfaktív funkciót. Ilyen esetben például Tolsztoj körülíráshoz folyamodik:

«Опустив голову на руки, он долго сидел в этом положении, несколько раз пытался заговорить и останавливался» (Л. Толстой. Анна Каренина, 550).

A vizsgálat eredményeit összegezve, megállapítható:

1. A hagyományos grammatika a leírt nyelvtani jelenségek összefüggéseit nem vizsgálja; a szó jelentésváltozásait egyszerűen mint eredményt tudomásul veszi, az okokat melyek ehhez az eredményhez vezettek, figyelmen kívül hagyja, nem törekszik azok feltárására.

2. A temporatív-terminatív igék nagy csoportjába tartozó kezdő és szemelfaktív igék jelentései gyakran keresztezik, illetve metszik egymást. Az érintkezési pontok felvázolása nélkül a különböző jelentéseket nehéz lenne elhatárolni egymástól, nehéz lenne eligazodni a poliszémia és a homonímia kérdéseiben.

3. A jelentésváltozások során a kezdő és a szemelfaktív igékben egyes jelentésmozzanatok megszűnnek, mások változatlanok maradnak. A változatlanul maradt jelentésmozzanatok jelentik azokat a közös és egyben megtartó jelentéspotenciákat, amelyek az igét lexematikusan továbbra is változatlanul hagyják, megakadályozva, hogy a poliszém ige homonim igékre essen szét. Közös bennük a momentaneitás jelentéspotenciája. A totív kezdő igékben (a pantív kezdő igéktől eltérően) a cselekvés folyamatba lépésének a momentuma hordozza magában a totalitás jegyét. A momentaneitás funkcióját (a rövid ideig tartó cselekvést kifejező szemelfaktív jelentésen kívül) a *-nu-* képzős és a *pro-* igekötős igék a beszélő szándékától függően bármikor képesek kifejleszteni. Közös bennük a környezetfelidező képesség is akár a denotáció, akár a konnotáció szintjén.

4. A multiplikatív alapigékből képzett kezdő igék jelentése egybeeshet a *-nu-* képzős és a *pro-* igekötős szemelfaktív igék momentán jelentésfunkciójával.

5. A hangadást jelentő alapigékből képzett kezdő és *-nu-* képzős szemelfaktív igék jelentése a szemléleti szituáció szintjén gyakran keresztezi, illetve metszi az azonos alapigékből képzett *na-* igekötős rezultatív-afektív igék jelentését. Az affectivus-szal álló kezdő és szemelfaktív igék rezultatív-ingresszív, illetve rezultatív-szemelfaktív akcióminőséget hoznak létre: mind a kezdő, mind pedig a szemelfaktív igékben az alapjelentés-meggyengül, de nem szűnik meg.

6. A vizsgált igék jelentésváltozásaiban a „megszüntette-megőriz” dialektikus elv érvényesül: lexikai és grammatikai jelentéseikben olyan funkcióváltozásokról van szó, amelyek a poliszémia talaján mentek végbe.

IRODALOM

- [1] Юхас Йожэф: Заметки о начинательных глаголах в современном русском языке. — *Dissertationes Slavicae*. Szeged, 1962, стр. 35.
- [2] Юхас Йожэф: Там же, стр. 35.
- [3] AGRELL, S.: Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte. — Lund, 1908. Håkan Ohlssons Buchdruckerei. S. 79—80.
- [4] Грубор, Д.: Аспектна значења — Книга Рад 293 и Рад 295. Загреб, 1953. стр. 30.
- [5] Ожегов, С. И.: Словарь русского языка. М., — 1973., стр. 193.
- [6] AGRELL, S. Uo. 80. p.
- [7] Ульянов, Г.: Значения глагольных основ в литовско-славянском языке, II часть. — Варшава. — Варшава. Типография варшавского учебного округа. 1895, стр. 220.
- [8] Ульянов, Г.: Там же, стр. 308.
- [9] Ульянов, Г.: Там же, стр. 179.
- [10] Маслов, Ю. С.: Роль так называемой перфективации и имперфективации в процессе возникновения славянского глагольного вида. — Изд-во Акад. Наук СССР. М., 1958, стр. 29.
- [11] Крекич, Й: Семантическое влияние внутренних и внешних факторов на лексическое и грамматическое значение начинательных глаголов с приставками *za-* и *po-*. — *Dissertationes Slavicae*. XII. Szeged, 1977. стр. 132.
- [12] Юхас Йожэф: Там же, стр. 36.

- [13] Юхас Йожеф: Указ. соч., стр. 35—36.
- [14] DEME LÁSZLÓ: A beszéd és a nyelv. — Tankönyvkiadó, Budapest, 1976. 102. p.
- [15] Jakobszon, P. M.: Az érzelmek pszichológiája. — Tankönyvkiadó, Budapest, 1962. 264. p.
- [16] Авилова, Н. С.: Види семантика глагольного слова. — Изд-во «Наука», М., 1976; стр. 281.
- [17] JAKOBSON, R.: Beitrag zur allgemeinen Kasuslehr. — Travaux du Cercle Linguistique de Prague, Prague, 1936. 252. p.
- [18] J. SOLTÉSZ KATALIN: Az ősi magyar igekötők. — Akadémiai Kiadó, Budapest, 1959. 135. p.
- [19] ANDERSSON, S.-G.: Aktionalität im Deutschen. — Uppsala, 1972. Acta Universitatis Upsalensis. — 35., 40. pp.
- [20] Фетискина, М. Д.: О семантических причинах видовой соотносительности глаголов в современном русском языке. — Вопросы русской аспектологии IV. Тарту. 1979, стр. 31.
- [21] S. KARCEVSKI: Système du verbe russe. — Essai de linguistique synchronique, Prague, 1927, 107. p.
- [22] Фетискина, М. Д.: Указ. соч., стр. 26.
- [23] Пете, И.: Типы синтаксической модальности в русском языке. — Studia Slavica XVI. Budapest, 1970. стр. 223.
- [24] Власова, Н. С.: Глаголы мгновенно-произвольного и внезапно-мгновенного действия. — Труды Унив-а дружбы народов им. П. Лумумбы, том УШ. М., 1965, стр. 100.
- [25] Шведова, Н. Ю.: Некоторые виды значений сказуемого в современном русском языке. — Исследования по грамматике русского литературного языка. — Изд-во «Акад. наук». М., 1955. стр. 279.

SCHNITTPUNKTE IN DEN LEXIKALISCHEN UND GRAMMATISCHEN BEDEUTUNGEN DER INGRESSIVEN UND SEMELFAKTIVEN RUSSISCHEN VERBEN

JÓZSEF KRÉKITS

Die Bedeutungen der ingressiven und der semelfaktiven Verben kreuzen bzw. schneiden häufig einander. Ohne Skizzieren der Berührungspunkte würde man die einzelnen Bedeutungen nicht auseinanderhalten können, sich in den Fragen der Polysemie und der Homonymie nicht zurechtfinden können. In der Bedeutungsänderung der untersuchten Verben kommt das dialektische Prinzip „aufgehoben — aufheben“ zur Geltung: einzelne Bedeutungsmomente verschwinden, andere bleiben unverändert. Die unverändert gebliebenen Bedeutungsmomente bedeuten diejenigen gemeinsamen und gleichzeitig erhaltenden Bedeutungspotenzen, welche verhindern, dass das polyseme Verb in homonyme Verben zerfalle.

ТОЧКИ ПЕРЕСЕЧЕНИЯ В ЛЕКСИЧЕСКИХ И ГРАММАТИЧЕСКИХ ЗНАЧЕНИЯХ РУССКИХ НАЧИНАТЕЛЬНЫХ И СЕМЕЛЬФАКТИВНЫХ ГЛАГОЛОВ

КРЕКИЧ ЙОЖЕФ

Значения начинательных и семельфактивных глаголов часто пересекаются, т.е. находятся в отношении пересечения. Без установления точек пересечения в значении глаголов нельзя разбраться в вопросах полисемии и омонимии. В изменениях значений исследованных мною глаголов обнаруживается диалектический принцип «отменив-сохранить»: одни моменты значения исчезают, другие сохраняются. Остающиеся неизменными моменты значения представляют собой те общие сохраняющие потенции, которые тормозят распадение глагола на столько омонимов, сколько в них значений.